

Helena Ložar - Podlogar
Opazovati in slutiti – raziskati in odkriti

Življenjski mejniki, povezani z »okroglo« obletnico rojstva, so vedno priložnost za sproščeno druženje in obujanje spominov. Kadar praznuje kolega in prijatelj, s katerim smo dolga leta skupaj vstavljali kamenčke v nikoli dokončani mozaik naše vede, je to lahko tudi priložnost, da v njem poiščemo in posebej označimo tiste delce, ki jih je vanj trajno vložil slavljeneec. **Tone Cevc**, etnolog, znanstveni svetnik v Inštitutu za slovensko narodopisje, dolgoletni vodja njegovega oddelka za raziskovanje materialne kulture in pred upokojitvijo štiri leta predstojnik Inštituta, je spomladi prestopil prag v svoje novo desetletje. Še vedno iskri, kadar govori o svojem raziskovalnem delu, ki mu je posvetil skoraj pol stoletja, tiho načrtuje nove terenske poti in raziskave.

In vprašali smo se, kaj neki je fanta, v najstniških letih navdušenega za šport, v duši pa za umetnost, pripeljalo v etnološko vedo. Sam pravi, da je nekoč sanjaril o arhitekturi, pa menda ni imel prave prostorske predstave. Tudi umetnostna zgodovina ga je mikala in vendar se je pred maturo spontano odločil za etnologijo. V gimnaziji nekoč še ni bilo, tako kakor danes, visoko zvenečih »raziskovalnih« nalog; bile so preproste »govorne vaje«, ki pa so tudi zahtevale poglobitev v izbrano snov. Ob pripravi na predstavitev slovenskih pregovorov se je v sedmošolcu Tonetu že oglasila raziskovalna žilica: »Sprasoval sem se, kako so nastali pregovori, kdo in na kakšni podlagi si jih je izmislil, kako so se širili in se ohranili med ljudstvom.« Za srednješolca se je začelo pravo raziskovanje, iskanje in prebiranje literature, s tem pa odkrivanje narodopisja. Že ko je prvič odprl zbornik Narodopisje Slovencev in se poglobil v razpravo *Ivana Grafenauerja* Narodno pesništvo in v poglavje Pregovori, je vedel, da iz svoje »govorne vaje« lahko naredi nekaj več.

Tisti, ki smo s Tonetom sodelovali dolga leta in si domišljamo, da poznamo njegovo čustveno zagnanost, lahko razumemo, da ga je že začetek Grafenauerjeve razprave vznemiril: najprej definicija, da so pregovori »umetniško izoblikovani okraski ljudske govornice, poezija za vsak dan«, in potem etimologija same besede *pregovor*. K etimologijam se je pozneje še večkrat vračal. Morda je prav »govorna vaja« vplivala, da se je po maturi lažje odločil: etnologija kot glavni predmet, drugi predmet umetnostna zgodovina (ker povezava z angleškim jezikom ni bila dovoljena). Tedaj je bil profesor na etnologiji še *Niko Županič*, ki je predaval predvsem po skriptah *dr. Lamberta Ehrlicha* Primerjalno veroslovje. Že po prvem letniku se je Tone Cevc povezal z etnologom Jernejem Šusteršičem, ki je organiziral terenske ekipe in zbiranje narodopisnega gradiva med Slovenci na avstrijskem Koroškem. V Podjuni je v Žitari vasi urejal na terenu zbrano gradivo in tako prišel v stik s predmeti, prvimi zametki etnografskega muzeja na Koroškem. Prof. Županiča je na fakulteti nasledil *prof. Vilko Novak*. Z uvodom v občo etnologijo, s sistematičnimi preglednimi predavanji o celotni slovenski etnologiji, s terenskimi vajami in seminarskimi nalogami je na oddelku »zavel nov veter«.

Možnost terenskega dela in prakse je študentom omogočil tudi Etnografski muzej, ki je pod vodstvom *Borisa Orla* vsako leto organiziral raziskovalne ekipe. Tone Cevc je sodeloval v treh – v Šentvidu pri Stični, v Brkinih in v Kostanjevici na Krki. »Te muzejske ekipe so bile za nas študente zelo poučne. Boris Orel je bil strog vodja terenskega dela. Vsak večer smo se zbrali na sestanku, kjer smo morali poročati o svojih odkritjih. Na teh sestankih smo tudi kolege napotili na kakšno domačijo in jih opozorili na morebitne dobre informatorje za njihovo raziskovalno temo,« se spominja Tone in poudari, da je že v prvi ekipi doživel prijateljski odnos starejših kolegov, predvsem *Milka Matičetovega*, ki so mlademu študentu bili vedno pripravljene pomagati z nasveti.

Za rojenega Kamničana je razumljivo, da je začel raziskovati svoje domače okolje; leta 1957 je zaključil študij z diplomsko nalogo *Življenje pastirjev na Veliki planini*, ki je nastajala na podlagi terenskega dela, kar ga je usodno zaznamovalo vse do danes, saj se vedno znova vrača h koreninam velikoplaninskega pastirstva. Po diplomi in odsluženi vojaščini, med katero je upal, da bo po vrnitvi domov res dobil obljubljeni službo v Etnografskem muzeju, je z diplomom v žepu ostal »na cesti«. Za mesto kustosa v muzeju ni bilo denarja. Še 10 plačanih terenskih dni za raziskavo stavbarstva v Bohinju, ki mu jih je naklonil muzej v Kranju, in etnoloških iluzij je bilo konec. Časopisni oglas ga je nato pripeljal za knjižničarja k Slovenijaprojektu, kjer je 12 let preživel med izobraženimi ljudmi in blizu arhitekture, ki ga je nenačrtovano, vendar nujno usmerjala k razmišljanju o ljudskem stavbarstvu. Začel je urejati kataloge, v katerih so svoje projekte predstavljali njegovi kolegi, pozneje pa je postal glavni urednik *Arhitektovega biltena (AB)*.

Konec leta 1971, ko z doktoratom znanosti v tedanji službi ni bil več tako dobrodošel, pa tudi sam ne povsem srečen, je Tone Cevc kot znanstveni sodelavec lahko prišel v Inštitut za slovensko narodopisje, v Sekcijo za ljudsko slovstvo. Glede na njegovo dotodanje strokovno delo bi kdo lahko rekel, da je tu »vedril«, pa ni bilo tako: njegovi tedanji sodelavci vemo, da ga je kar malo zamikala »nezvestoba« in zapustila pečat v njegovem raziskovalnem delu. Povsem drugo področje etnologije ga ni zmedlo: navezan na alpski svet, z veliko mero terenskih izkušenj, z nekaj romantičnega navdušenja (ali pa morda pod vplivom coprnice, o katerih so pripovedovali velikoplaninski pastirji) in z mentorstvom *Milka Matičetovega* je zbral, objavil in celo za televizijsko oddajo pripravil kar nekaj prispevkov s področja pastirske duhovne kulture. Bolj od pravljič so ga mikale povedke, tiste o gamsih z zlatimi parklji in tiste o okamenelih živih bitjih, o katerih pripoveduje slovensko ljudsko izročilo. Ravno toliko časa je ostal v sekciji, da je vzljubil to tematiko in da se danes tu in tam vrača k svojim zapiskom in posnetkom, na podlagi katerih nastajajo novi članki. Končno pa se je lahko vrnil in posvetil »svoji ljubezni« – leta 1973 je bila v Inštitutu za slovensko narodopisje ustanovljena Sekcija za materialno kulturo in Tone Cevc je postal njen vodja in za dolgo tudi edini raziskovalec.

Nekakšna prelomnica v Cevčevem raziskovalnem in znanstvenem delovanju je bilo leto 1967 in povabilo k sodelovanju na 5. mednarodnem sestanku narodopiscev vzhodnoalpskih dežel Alpes Orientales v Slovenj Gradcu. S predavanjem *Vorgeschichtliche Deutung der Sennhütte in der Kamniker Alpen* je navdušil vrhunske strokovnjake srednjeevropske etnologije in zbudil posebno pozornost. Že na naslednjem sestanku v Thusisu v Švici (1970) je znova presenetil z raziskavo pastirskih hiš na koleh v Julijskih Alpah (*Die Sennhütten auf Pfosten in den Julischen Alpen und ihre Bedeutung für die europäische Bauforschung*). Posebej sta ga torej pritegnila dva tipa: velikoplaninski in bohinjski.

Leta med obema znanstvenima sestankoma vzhodnoalpskih narodopiscev je Cevc izpolnil s trdim terenskim in študijskim delom; začel je uresničevati svojo zamisel, da bi zbral gradivo za vse pastirske stavbe in začel pripravljati doktorat. Zavedal se je, da bo, ob sicer redni knjižničarski službi in ob skrbi za družino, moral žrtvovati vse proste dni in denarna sredstva za uresničitev tega cilja. Ob spodbudah *prof. Franceta Steleta* in predvsem svojega profesorja in mentorja, *prof. Vilka Novaka*, je vztrajal in uspel: leta

1969 je na Oddelku za etnologijo na Filozofski fakulteti doktoriral s temo *Pastirske kočje v Julijskih in Kamniških Alpah in predсловanski substrat v njihovi arhitekturni dediščini*.

S tem delom je v ledino svojega glavnega raziskovalnega področja – *pastirstvo in planšarstvo*, ki je za alpsko deželo pomemben del materialne in širše ljudske kulture – zaoral prvo brazdo. S širjenjem in poglobljanjem teh raziskav, predvsem pa z upoštevanjem arhivskih virov in primerjalnega gradiva s pastirskimi stavbami drugod v Vzhodnih Alpah, je pri nas prvič sistematično raziskal, znanstveno obdelal in opisal pastirska bivališča ter skušal dognati njih zgodovinski nastanek v predсловanski dobi in poznejši razvoj. Navezal je strokovne in prijateljske stike s tujimi strokovnjaki, najprej s kolegi iz delovne skupine Alpes Orientales, predvsem s *prof. dr. Arnoldom Niedererjem* iz univerze v Zürichu, ki mu je omogočil enomesečno študijsko bivanje v Švici z ogledom tamkajšnjega terena in z uporabo njegove bogate knjižnice. Obzorja so se širila: od blizu je lahko spoznaval način dela drugih strokovnih kolegov, si načrtoval nove, širše smeri svojih raziskav in jih večino, kljub povsem drugačnim in skoraj nemogočim delovnim razmeram, z vztrajnostjo tudi uresničil.

Pri raziskovanju pastirstva pa se dr. Cevc ni omejil le na samo stvarno kulturo in na njeno izrazoslovno problematiko, temveč jo je povezoval z življenjem na planinah, z delom in igrami pastirjev in planšarjev, z njihovim pripovednim in verovanjskim izročilom, tako da njegovo strokovno delovanje sega tudi na področje družbene in duhovne kulture, kar dokazuje znanstvena in poljudno-znanstvena bibliografija. Spoznanj ni posređeval le strokovni javnosti, z mnogimi poljudnimi članki je o dediščini poučeval tudi ljudi, ki so njeni prvotni nosilci in največkrat tudi edini varuhi.

Drugo, nič manj pomembno področje Cevčevega raziskovanja je *ljudsko stavbarstvo*, s katerim je sicer nadgrajeval svoje raziskave planšarstva in mu postavil tudi metodološke temelje. Začel je z raziskavami občasnih bivališč, z živinorejo in gozdarstvom povezane stavbne kulture hribovskih in gozdnih pokrajin, se poglobil v zgodovinsko razlago njihovega nastanka v prvotnih stavbnih kulturah, pritegnil tudi arheološka dognanja, razmišljal o izvirih stavbnega izročila, o konstrukciji in funkcionalnosti takih stavb in o odnosu človeka do zemlje nasploh. Gradivo se je tako razraslo, da je nastalo pomembno monografsko delo *Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem*, prvo te vrste pri nas, ki je Cevcu prineslo tudi nagrado Kidričevega sklada. Predlagatelji so v obrazložitvi poudarili, da »študija dokumentira vrsto kulturnih prvin, ki hitro izginevajo. ... Izbrane stavbe pa se je avtorju posređilo orisati kot sestavni del življenjskega okolja in jih osvetliti po materialni, konstrukcijski in prostorski zasnovi. ... Ker je upravičena domneva, da se je v teh stavbah preprostejših oblik ohranila do današnjega časa deloma zelo stara, predсловanska in slovanska stavbna dediščina, ima Cevčeva obravnava velik pomen ne samo za domačo, ampak tudi za evropsko stavbno zgodovino.«

Cevc je svoje raziskovanje posvetil še obravnavi kmečke hiše na Krasu in nato v Bohinju, monografsko obdelal in v slovenščini in nemščini izdal monografijo *Bohinj in njegove planine (Bohinj und seine Almen)*, napisal sintetični pregled o ljudskih stavbah na Slovenskem in pregledno zgodovinsko razpravo *Etnološka pričevalnost materialne kulture*, ki podaja pregled njenega raziskovanja po 2. svetovni vojni in opozarja na manj obdelana poglavja. S to načelno razpravo je dokazal, da področje materialne kulture tudi metodološko obvlada in da zna ovrednotiti njegov pomen za zgodovinsko razumevanje ljudske kulture.

Nato je za nekaj let svoje raziskovalne poti usmeril na območje Karavank in tamkajšnje stavbne dediščine. Rezultat njemu lastnega, natančnega in dolgotrajnega, metodološko utemeljenega raziskovanja razvoja in geneze slovenske kmečke hiše je s Plečnikovim priznanjem odlikovano delo *Kmečke hiše v Karavankah. Stavbna dediščina hribovskih kmetij pod Kepo, Stolom, Košuto, Obirjem, Pristovškim Storžičem in Peco* (soavtor Ignac Primožič). Monografija je doživela dve slovenski (1988, 1991) in eno nemško izdajo. Vzporedno je nastala tudi razstava *Kmečke hiše v Selah* z obsežnim razstavnim katalogom.

Tone Cevc je nekaj strokovnih prispevkov namenil tudi gospodarskim poslopijem, predvsem kozolcu, tistemu iz bohinjskega kota, stogu, ki se le zdi, morda zaradi mogočnih hribov nad njim, tako vitek in nemočen v svoji enojnosti, da se človek čudi, da ga vetrovi spod gorá ne spodnesejo, pa tudi tistim, s kamnitimi stebri, sredi kraških pobočij, ki lahko kljubujejo burji in viharjem. Kakor da ima naš raziskovalec strahospoštovanje do mogočnosti in lepote dolenskega toplarja, se zaenkrat z njim spogleduje le od daleč. Ali bo Gorenjca dolenska dežela zmogla toliko očarati, da mu bo pognala kri po raziskovalni žilici? Dolenski robustni dvojni lepotci, z umetelnimi stebri, gankom in križi, s petelinčki na strehah in s hlapcem v letah, čakajo, da bi se mu natančneje predstavili v vsej svoji zunanosti, mu razkrili svoje konstrukcijske skrivnosti in raznovrstno funkcionalnost.

Posebno poglavje, ki kakor rdeča nit odseva iz jubilatovega dela, kakor hrbtnična opora, na katero se naslanja in navezuje vse Cevčevo znanstveno delo, je njegova vsestranska navezanost na območje Velike planine. Posvetil ji je svoja glavna dela, k njej se vedno znova vrača in jo vedno znova odkriva. Kar v treh dopoljenih izdajah je izšla njegova monografija *Velika planina. Življenje, delo in izročilo pastirjev* (1972, 1987, z odličnimi risbami Vlasta Kopača in ob moralni podpori ZRC SAZU in Inštituta za slovensko narodopisje še v samozaložbi 1993). Skupaj z arhitektom Janezom Suhadolcem (kot oblikovalcem) sta izdala *Veliko planino v sliki*.

In ko se je nagledal tistega, kar je oko lahko zaznalo na površju, se je lotil kopanja zemlje in iskanja korenin pastirskega življenja. Nihče ni prav verjel njegovim, kar malo evforičnim pripovedim o arheoloških najdbah, dokler ni »pritresel prvih črepinj« – potem je šlo hitro: Jana Horvat, mlada arheologinja iz Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, Miran Bremšak in Franci Stele kot zunanja sodelavca, so postali soavtorji knjige *Davne sledi človeka v Kamniških Alpah* (ZRC SAZU 1997). In ko bi že lahko užil zasluženi pokoj, se naš znanstvenik ne da: na prelomu tisočletja nas razveseli še s knjigo *Lončene posode pastirjev: sklede in latvice iz poznega srednjega in novega veka iz planin v Kamniških Alpah* (s sodelovanjem Janje Železnikar). Da ne bo odnehal, nas tolaži dejstvo, da ima doma ob steni svoje »letne rezidence«, v kletni delovni sobici, kjer je poleti prijetno hladno, postavljeno majhno razstavo, ki ga spominja na njegovo odkritje in opominja, da visokogorske površine prekrivajo in skrivajo v sebi še marsikateri zaklad naše kulturne dediščine. Kolega Tone ga bo prav gotovo šel iskat, z velikim načrtom, željo in upanjem, da bo vse zbrano gradivo, od prazgodovine, antike do srednjega veka, kmalu dobilo svoje mesto v zbirkah Kamniškega muzeja, kjer bi lahko bilo razstavljeno na ogled strokovnjakom, planincem in sploh ljudem s čutom za slovensko kulturno dediščino. In prav zato mu zaželimo zdravja, moči in volje.

Tisto, kar je skrito in se rado pozabi, pa je Cevčevo organizacijsko in uredniško delo. Posebej moramo omeniti odlično organizacijo mednarodnega simpozija *Planšarske stavbe v Vzhodnih Alpah / Die Sennhütten in den Ostalpen* (1995), ki ga je na pobudo neformalne skupine avstrijskih in slovenskih etnologov izpeljal v splošno zadovoljstvo in z veliko pohvalami. V Bohinju je zbral strokovnjake iz Švice, Italije, Nemčije, Avstrije in Slovenije, ki so si postavili cilj »orisati tipologijo planšarskih stavb v Vzhodnih Alpah in odkriti vzroke, ki so vplivali na nastanek in razvoj stavbnih tipov.« Referate je uredil in izdal v lepo opremljenem zborniku, še enem uredniškem podvigu, saj je že pred tem dobil izkušnje pri urejanju inštitutskega glasila *Traditiones*. Prav Tonetu, njegovi vztrajnosti in gorenjski trmi se moramo zahvaliti, da je naš zbornik, kot prvi med akademjskimi publikacijami, slekel dolgočasno sivino in dobil novo preobleko in novo, estetsko vabljujejšo in preglednejšo likovno podobo. Z njegovim imenom pa bo povezana tudi tematska številka *Traditiones* iz časa naše tranzicije. Iskal je sodelavce za 23 naslovov, ki jih je izbral na temo *Samoniklost ljudske kulture Slovencev*, prispevke je uspelo napisati sicer samo dvanajstim, kljub temu smo dobili predstavitev slovenske ljudske kulture s poudarkom na njenih posebnostih in njeni vraščenosti v srednjeevropski kulturni prostor.

Kdor ob znanstveno-raziskovalnem delu prevzema tudi druge, npr. organizacijske, uredniške in vodstvene naloge, se zaveda, da bo nujno trpelo strokovno delo. Tone je okusil vsakega po malo, si tu in tam dal duška s svojo rahlo kolerično naravo in tudi polno mero smisla za humor in družabnost. Sodelavce Inštituta je popeljal kar na nekaj izletov, kjer se je povezal »prijetno s koristnim«, tudi na Veliko planino: pa nas ni povsem sprejela: prvič nas je pregnal le močan naliv, drugič pa so nam grozili črni oblaki, strele in grmenje. Ampak najbrž je za etnologa mik tudi v tem, da doživi sonce, meglice in jezo nadnaravnih sil. Morda je to mitološko ozračje tudi »našega Toneta« vznemirjalo in navdihovalo pri njegovem delu. Da bi ga še dolgo!